

XX. FÖLDESÚR ÉS JOBBÁGY.

A latifundiümök általában. — Egyházi és világi jószágok. — Uradalmi élet. — Gazdatisztek. — Az ingatlanok forgalma. — Munkáskezek. — Jobbágyok.

Aradvármegyében nagyban és egészben véve ugyanaz volt a földesúr és a jobbágy közt való viszony, mint Magyarországon általán. E viszony külön tárgyalására tehát nincs ok és alkalom. Az az elv, mely ferde irányba terelte a középkor egész nemzetgazdaságát, a *latifundialis rendszer*, a várszerkezetben nyerte itt is első alakját; ennek homlása után pedig óriási uradalmak alakulásában.

A királyi jószágokon kívül első sorban a *papi javak* szervezkedtek. Az aradi káptalan 1135-től kezdve Aradmegyében Abád, Arad, Aranyút, Bátya, Bálványos, Botegyház, Bulcs vidéke, Csemperd, Csertelek, Csicsér, Csolt, Dezsőgubacz, Erinth, Fejéregyháza, Göröcsöny, Háromfűlű, Háromoltárom, Hek, Iváncs, Kamarás, Kisfalud, Kis-Kér, Komját, Kovászi, Marján, Mátyustornya, Meszt, Mikelaka, Milona, Molnári, Monostorlaka, Novák, Ség, Sopron, Szent-András, Szent-György, Szent-Iván, Szombathely, Veret, Vonuk, Vucsecs, összesen tehát 41, — Békésben Décse, Zarándban Barnót, Bárd, Boros-Megyer, Földvár, Kis- és Nagy-Sáros, Köbörnyes (Kevermes), Simánd, Szent-Király és Varsány, — Alsó-Fejérben Szunyogszeg, — Tor-dában Bábolna és Egyházfalva, Küküllőben Asszonynépe és Fugád, Külső-Szolnokban Szelevény, Krasznában Urmán vidékén 3 faluja s ösmeretlen helyen Iber, Aradmegyén kívül tehát 18, s így mindössze 62 faluja és részjószágá volt az aradi káptalannak¹⁾. Tényleg már megszűnt a káptalan, midőn — 1561-ben — magában Aradvármegye 16 helységében még min-

¹⁾ *Karácsonyi*: »Az aradi prépostság és káptalan birtokai« (Tört. Értesítő, 1890.) című nagy tanulmányában kimerítően foglalkozván e kérdéssel, a részletekre nem terjeszkedem ki. Az általa felsorolt 59 (helyesebben 58) birtokhoz kell azonban adnunk az 1405. évi oklevélben (Dl. 31121.) említett négy falut is. E tárgy irodalmához tartozik továbbá: *Balássy*, Nyomozása az aradi káptalan birtokainak (Magyar Sion, IV. évfolyam); *Rácz*, Zaránd, 3—6.; ugyanő Alföld, 1883. máj. 1. és 125. sz., bebizonyítva, hogy Aradon sohasem volt jószágá a váradi püspöknek. *Oltványi*, A csanádi püspökmege birtokviszonyainak rövid története s utána *Lakatos* (Arad története, I. 31—3.) szintén ösmerteti a káptalan jószágait.

dig 67 portát írtak javára; vagyis még anyagi romlásának idejében is az ő kezei közt volt a megye összes telkeinek 12°/_o-a. A birtok a prépost és káptalan közt oszlott meg, de csak körülbelül 1380 óta. Voltak azonban azontúl is közös javaik és jövedelmeik a káptalannak s prépostnak s így három részre oszlott az uradalom, mi elég bonyolulttá tehetette kezelését. Az uradalom élén a *dékán* állott, kit a kanonokok sorából évenként a végből választott a káptalan, hogy a testület érdekeit a törvény előtt képviselje, jobbágyai közt rendet tartson, birtokait műveltesse, igazgassa. 1269-ben *Hencz*, 1357. *Pelios* János, 1435. *Széchenyi* János volt a dékán¹⁾. Alatta állott a főtiszt; 1329-ben pl. *Miklós*, kit Becsey Imre, a káptalan erősszakos szomszédja, magában Aradvárosában gyilkoltatott meg²⁾.

Az 1380. évi osztálylevél értelmében külön tiszteket tartott úgy a káptalan, mint a prépost³⁾. Épen azért külön kezelés alatt állhattak az oly jövedelmek, mik a káptalant és prépostot közösen illették; ilyenek voltak a II. Endre által az aradi egyház javára évenként szállítani rendelt 2000 darab kősó, vagy — ennek megváltása fejében — 25 ezüst márka, a makkoltatás, tized, a Maroson szedett vám stb. kezelése. Az oklevelek kiállításáért járó díjat közvetlenül a káptalan szedte be. Hogy a földműveléssel kapcsolatban az állattenyésztést is nagyobb arányokban űzték, arról 1220-tól több adat tanúskodik. A belterjes gazdálkodás felvirágozását nagyban gátolta a sok hatalmaskodás, melyet egyes urak — 1220-ban a király által is pártoltatva — az egyház jószágán elkövettek s melyek a Laczkffyakkal s másokkal hosszas pörökre vezettek⁴⁾.

Az aradi prépostság javaival már 1135. táján határos volt az *eperjesi apátság*, Hodosd és Deszk táján⁵⁾; birtokait azonban nem ösmerjük. — Odább keletre a *bizerei apát* csekély javai terültek el. 1323. Fülöplakával volt szomszédos az apátság⁶⁾. 1428. pedig földesúr Szombathelyen és Vezetén, vagyis Szent-Mihályon⁷⁾. A Mátra alján, Gyarakon bírt szőlőt 1471. már elvesztette⁸⁾.

Tőlük keletre feküdtek a *kalodvai pálosok* falvai (Varjas, Martoni, Szombathely) s még odább keleten a *bulcsi apátság* 28 faluból álló uradalma állott. 1367. kapta a két Batát, Újlakot, Csurát és Vadkeret s a ménesi, kovászi és lippai szőlőket⁹⁾. 1478-ban az övé volt Huszna és Gyabarfalva is. A monostor elpusztulása után 28 falu kezelését az aradi prépost vette át. II. Endre évenként 5000 kőst rendelt az apátság részére.

A *csanádi káptalan* csak 1471-ben a Keszyek jóvoltából szerzett Aradban javakat, összesen 22 részjószágot. Keszi (Keszincz) és Nadas vidékén a Keszyek 26 faluból álló uradalmának helyén feküdt uradalma¹⁰⁾.

1) *Zichy-okm.* I. 19. *Encycl.* I. 668. — 2) *Zichy-okm.* I. 336. — 3) *Dl.* 29740. — 4) Ezekről l. *Karácsonyi* cikkét, *Emlékkönyv*, 95—132. — 5) *Dl.* 31121. — 6) *Anjoukori okm.* II. 109. — 7) *Dl.* 29769. — 8) *Dl.* 17208. — 9) *Dl.* 26375. — 10) *Adattár*, III. 345. *Csánki*, I. 785.

A *csanádi püspöké* volt Pécsk, Kenderfark, Majmat és Kovászi, melyet 1421. új adományúl kapott¹⁾. 1456. a Keszy-családtól Babost kapta²⁾; volt részjószága Ároki, Keszi, Pereg, Mikelaka, Lippa, Ménes, Püspökfalva, Sziond és Zádorlaka helységeken is, Kovásziban pedig egy egész utczája.

A mint aradi intézmények kaptak javakat az ország távolabb eső részeiben, úgy viszont más vidékbeli egyháznak is voltak jószágaik Aradban, 1349-ben pl. az aradi Zábrány a *titeli káptalané* volt³⁾.

Zarándban, mely ma jobbadán Aradhoz tartozik, szintén sok egyházi jószágot ismerünk. Itt is csak a főbket említve, az *egri püspöknek*, kinek az egész pankotai főesperesség engedelmeskedett, öt helysége volt. (Somboly, Pecsér, Nyüved 1261-ben s Halásztelek és Telek 1493—6-ban). Ő szedte a tizedet is. — Az *aradi káptalané* Szent-Király és Apás (1387.), Bárd (1449.), Megyer (1453.), Kis- és Nagy-Sáros (1467—9.), Varsány, Barnót, Földvár, Kevermes, és Simánd⁴⁾. A *váradai püspöké* 1552. és 1561-ben 22 falu⁵⁾. A legnevezetesebb birtok Feltót mezőváros, mely a jánosvitézek kezéről juthatott a püspökhöz; és Ágya 1479-ben⁶⁾. A *váradai káptalan* a XIV. században Vadász, Csuba, Szintye és Ágya, 1484-ben Kis-Jenő, 1561. pedig Kis-Gény és Nagy-Bád egy része⁷⁾. 1198. és 1342. a váradai egyházmegye kapta Zaránd vámjait is⁸⁾. A *csanádi püspöké* Bökény, Kis-Jenő, Pél, Somos és Váras-Keszi egy része. — A *leleszi* prémontrei prépostság kapta 1214-ben Boleszló váci püspök zarándi jószágait, összesen 9 nagyobb részbirtokát⁹⁾, számos szőlőskerttel.

A többi egyházi javak jelentéktelenebbek voltak.

A *világi urak* már a XIII. században megkezdték uradalmaik szervezését. 1256-ban pl. a Csanád-nemből való Kelemen és Vaffa fiai a Fülöpkövéhez tartozó hegyi jószágokon nem osztottak meg, hanem úgy szerződtek, hogy *két gazdatisztet* neveznek ki, kik a jövedelmet kezeljék s egyenlően oszszák meg a testvérek közt¹⁰⁾. A családnak a Maros magyarországi szakasza mentén mintegy 80 birtoka volt; ebből 10 Aradban. Könyvem más helyén (a 254—369. lapon) 16 nemzetségnek s 242 aradi és 292 zarándi nemescsaládnak középkori történetét állítván össze, elég alkalmam nyílt, hogy a birtokviszonyokkal foglalkozzam; itt tehát csupán néhány általános megjegyzésre szorítkozom.

Aradvármegye legdélnyugatibb részén a *Laczkffyak*, majd a jobbadán ezek s a Marczalyak örökébe lépő *Hunyadiak* 16, a Szárázér mellékén pedig, Csanádból ide is átnyúlva, a harapki *Bothosok* 11 faluból álló uradalma terjedett el. Fennmaradt 1457-ből az a parancs, melyet Hunyadi

1) Dl. 11118. — 2) Dl. 30214. — 3) *Zichy-okm.* II. 373. — 4) L. *Karácsonyi* czik-két (Tört. Ért. 1890.), az illető helységek neve alatt. — 5) *Bunyitay*, II. 257., *Fábián*, I. 38., *Rács*, 3. A legtöbb név nagyon el van ferdtíve. — 6) Dl. 30219. — 7) *Bunyitay*, II. 283. — 8) *Fejér*, IX. 1., 58—60. *Anjouk. okm.* IV. 292—3. A váradai püspök aradi állítólagos javairól a 388. lap 1. jegyzetében volt szó. — 9) *Fejér*, III. 1., 153. — *Fábián*, 210—3. 10) *Erdélyi muzeum. Árpádk.* okm. VII. 429—431. *Tört. Tár*, 1889., 525.

János özvegye intézett Ötvenablaka és egyéb falvai tisztjeihez gazdasági és törvénykezési ügyekben¹⁾. 1449-ben Gyürky György Hunyadi kormányzó kamarási, s ugyanakkor Lőrincz a Bothosok gazdatisztje²⁾. — Ez utóbbiaknak szomszédai voltak a Jaksicsok, kiknek basarági tisztje 1508—1512. Iván deák³⁾, talán az oroszországi utazó. — A Barcsayaknak szintén rendezett uradalmuk volt Szent-Miklóson, hol tisztjeikül 1511-ben Sztaniszló Gergelyt és Fodor Gergelyt említik⁴⁾.

A gúti Országok csálai és kovászi uradalma, mely utóbb jobbadán a Haraszthyak kezére került, 11 faluból állt. Némely javaikat, sok más egyébbel együtt, a Dóczyak vették zálogba, kiknek javai főképp a Maros jobb partján feküdtek ugyan, de a zádorlaci kastély volt a caput domini. Így 1511-ben Boldi Benedek zádorlaci castellanus egyúttal tisztartó is volt⁵⁾; 1514-ben egy Fábíán nevű ember a zádorlaci tisztartó⁶⁾. Tisztjeikkel, úgy látszik, jó viszonyban éltek; így pl. nemes Aranyádi Albertnek Kesziben 1509-ben jószágot adtak; tisztjeik, mint ezt Nagy Ozsvát esete is mutatja, feleségeikkel együtt is ellátogattak hozzájuk⁷⁾. 1511-ben Ségi Mácsay János és Balos György is az ő nemes familiarisaik, János és Tamás pedig szöllősi tisztjeik voltak. Ugyanez évről van adatunk, hogy a Dóczyak szomszédainak, a Bessenyeyeknek bodrogi uradalmát szintén külön tiszt, Seres János igazgatta⁸⁾. Haraszthynak 1497-ben Lippán Török s Pálülésén More Zsigmond a tisztartója s 1518. Pálülésén Mihály az altisztje⁹⁾.

A Hegyaljától nyugatra a Maros közelében levő síkon 39 falu tartozott a Szeri Pószak szentpáli, bodorlaci, ménesi, sződi, zábrányi és mácsalakai uradalmához. 1471-ben, férfígon kihalván a család, javai megosztottak a gúti Ország- és a nádasdi Ongor-családok közt s az uradalom feje Sződi lett. Az Országok 1440-ben megszerezték a Hagymásyak 76 faluból álló solymosi uradalmát is¹⁰⁾ és így Aradban egy-magában közel száz falujok volt, ha nem is egy és ugyanazon időben. A solymosi vár uradalma azonban gyakran cserélt gazdát; így 1446-ban és 1453-ban Hunyadi János, 1462-ben Giskra János, 1471-ben lendvai Bánffy Miklós és Jakab, 1487-ben Corvin János, 1510-ben Brandenburgi György, 1516-ban Perényi Imre s még azon évben Szapolyai János és György, 1527-ben Báthory nádor kapta, míg 1528-tól fogva ismét a Szapolyai-család szerezte meg az uradalmat, mely végül mint a király jószágga jutott a török kezébe. Nem is említve, mennyi pörösködés folyt birtoka miatt, pl. különösen a Pongráczok, Haraszthyak, Báthoryak és Corvinok közt, ez a száraz chronologia¹¹⁾ egymaga is meggyőzhet arról, hogy a 95 faluból álló hatal-

1) *Dl.* 15836. — 2) *Adattár*, II. 284. és 286. — 3) *Erdélyi muzeum. Tört. Tár*, 1890., 338. — 4) *Dl.* 22214. — 5) *U.-o.* — 6) *Dl.* 22715. (Két példányban.) — 7) *Dl.* 19589. — 8) *Dl.* 22199. és 22214. — 9) *Müncheni lt. fasc.* 39. nro 296. és 297. — 10) *Dl.* 13597. — 11) A XV. századra nézve érdekes részletek *Csánkinál*, I. 760—2. — Bővebben l. a családok, valamint Solymos és Lippa történetében.

mas latifundium már csak a miatt is gátolta a vármegye gazdasági felvirágozását, mert sűrűn váltakoztak a gazdák, kiknek tehát kedvök sem lehetett költségesebb befektetésekre. Valóságos rablógazdálkodást folytattak. Az uradalom élén külön tiszttartó állt ugyan, pl. 1480-ban *Baky László*, 1497-ben *Török*, 1547. *Szabó István*, az uradalom egyes falvaiban pedig ispánok, pl. 1518-ban Iváncson *Lászar* vajda, — úgy látszik azonban, hogy a solymosi és lippai várnagyok is nagyban befolytak a kezelésre. Brandenburgi György idejében jobbadán németek voltak a gazdatisztek, kik nem értették a nép nyelvét s a számadásokat is németül és elég hiányosan vezették. 1514-ben pl. némely számadás egyáltalán el sem készült. 1514-ben az uradalom egész jövedelme a) készpénzben 1249 frt. 12 denár¹⁾, b) a kilenczedből terményekben 178 $\frac{1}{4}$ köböl búza, 20 $\frac{1}{4}$ köböl zab, 5 $\frac{1}{4}$ köböl árpa s kicsépeletlenül 3566 kereszt búza s némi köles, a miről azonban nem számoltak el. Tizedben továbbá 310 sertést, 70—80 hordó bort (ez évben csak 31-et) kapott az uradalom. Majorságból az uradalom bevétele 2401 köböl búza s 1073 köböl zab. Oly csekélység tehát, hogy ma egy ötszáz holdas gazda nagyobb eredményt mutathat föl, mint a XV—XVI. században egy közel száz falu hatalmas ura. De 1516-ban nem is ment többre az egész rengeteg uradalom vételára 22,000 forintnál²⁾; annyira, a mennyiért — az összeg tízszeresét számítva is, — 300 frtjával ma csak 740 holdat lehetne vásárolni.

Solymostól és Iltyótól éjszakra a Hegyes-Drócsa gerinczéig az *Ábrahámffy* kapronczai (kapruczai) uradalmának 16—18 s a *Garay*ak, majd *Bánffy*ak váradijai (tótváradi) dominiumának 45 faluja sorakozott egymás mellé. Ez utóbbival átellenben feküdt ugyancsak a *Garay*aknak, majd (1479. óta) a *Bánffy*aknak szádjai uradalma 17 helységgel. Eredetileg az egész vidék a Csanád-nemzetséghez tartozott, melynek fülöpkövei uradalmáról volt szó. A Csanád-nemből kivált *Telegdy*-család kaprevári, pozsgói és szalcsvai uradalma, ha hozzá számítjuk a megye délnyugati felében Arad, Szécsény és Fejéregyház vidékén levő javakat is, körülbelül 50 helységet foglalt magában.

E szerint Aradvármegyében mintegy százhusz falu részben vagy egészben az egyházhoz, háromszáz pedig egyes hatalmas dynastákhoz tartozott. Az egész vármegyén mintegy 5—6 papi testület és 9—10 nagyúri család osztozott, alig hagyván néhány falut s más részbirtokot a köznemesség egyes tagjainak, pl. a *Czibak*-, *Kolozsváry*-, *Ravazdy*-, *Pathócsy*-, *Fejéregyházy*-, *Baky*-, *Bagdy*- stb. családoknak. Ezen urak sok helyütt voltak ugyan a nagyurak társbirtokosai; de eléggé meg is szenvedtek e szomszédságért, mert minduntalan ki voltak téve a hatalmasok támadásainak. Sőt ezek egymást is eleget zaklatták. 1220-ban maga II. *Endre* dülatta az aradi prépostság javait, melynek a *Laczkffy*akkal, *Kerekegy-*

1) Helyesebben 1279 frt 62 dr. — 2) *Müncheni lt.* Ung. Doc., az illető éveknel.

házyakkal, a bizerei apáttal stb. is elég baja volt; 1465. Varjast a Jak-sicsok, 1475. Patakot a Pongráczok, Mesztet a Losonczyak, 1479. Szöllőst és Tófót a jobbágyok magának Nagy Ambrus temesi comesnek parancsára dúlták; 1484. az Ongorok és Dóczyak stb. erőszakoskodtak egymás ellen s a barbárságban olykor annyira mentek, hogy még a szöllőtőkét is kiirtották vagy lovaikkal tapostatták össze. A latifundialis rendszer Aradban már korán vészhozónak bizonyult. Egyes pénzes családok, pl. a Dóczyak, épen annak köszönhették fölvirágzásukat, hogy a hibás gazdálkodás következtében tönkrement urak jószágait zálogbavették, vagy összevásárolták.

Zarándban hasonlók voltak a viszonyok, sőt talán még rosszabbak. Hiszen a *világosi uradalom* egymaga öt (Siri, Galsa, Meszt, Körösbánya és Kisbánya) városból és 140—160 faluból állt. Végighúzódott a Hegyes-Drócsa egész éjszaki lejtőségén. S amúgy is milyen hatalmasok a földesurai! 1326—1439. kincstári jószág volt. 1439—1441. Brankovics György szerb deszpota, 1441. Maróthy László aradi főispán, 1442. Erzsébet királyné, 1444—1456. Hunyadi János, 1456—1461. Szilágyi Mihály, 1461—1464. zálogjogon özvegye, Báthory Margit, 1464-től a Báthory-család tulajdona. Báthory Margit második férjének, lendvai Bánffy Pálnak, váltásdíjat fizettek érte a Báthoryak. Az uradalom határai Aradvármegye felé bizonytalanok voltak. Ehhez számították 1445-ben az egész aranyági és kalodvai kerületet; sőt 1464-ben Mátyás király mint aradmegyei területet ajándékozta a Báthoryaknak ez egész uradalmat. Az uradalom felosztott 5 mezővárosra s a *kalodvai, aranyági, csúcsi, fejérvörösi, halmágyi* és *ribiczei* kerületekre. Mindegyiknek élén egy-egy főtsztt állott; 1494-ben *Moga* László volt a világosi vár tiszttartója, *László* az aranyági vajda¹⁾, 1507-ben *Kerékgyártó* Gergely a kalodvai udvarbíró. A főfelügyeletet valószínűleg a világosvári két várnagy gyakorolta. Az egyes helységekben a kenézek vigyáztak az uradalom érdekeire. Az uradalom nemcsak földmíveléssel és baromtenyésztéssel, hanem bányászattal is foglalkozott. Urbariuma és összeírása legszemléltetőbb módon 1525-ből maradt reánk²⁾. Az egységes igazgatásnak nem csekély hátrányára válhatott, hogy az uradalom testébe egyes kisebb uradalmak ékelődtek be; így 9 faluval az Ábrahámffyak *keszendi* (kiszindiai), az alegregyi Kolbászok *egregyi* (agrisi) s 15 faluval a Bánffyok meszti (*muszkai*) jószágá stb.

A világosi uradalom éjszaki szomszédja a Losonczyak *pankotai, jenői* és *desznői* uradalma volt. Pankotához 8, Jenőhöz 51, Déznához 80, az egész uradalomhoz tehát 138 helység, vagy annak része tartozott. 1387—1553. közt számos adat vonatkozik e javakra, melyeket 1472-ben, úgy látszik, a borosjenei várnagy egyúttal mint tiszttartó igazgatott³⁾.

1) *Dl.* 20100. — 2) *Orsz. lt.* Urbaria et conscript. f. 61., nro 28. Az uradalom bővebb története *Pestytől*, Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon. Budapest, 1877., 65 lap. — 3) *Gyömrői Teleki-lt.*, XV., 1., 7. (*Csánki* szíves közlése).

A Losonczy-javaktól éjszakra Zaránd- és Békésvármegyék határán mintegy 76 faluból állott a *gyulai* vár uradalma, mely királyi jószágból 1403-ban alakult át magán uradalommá s egyik tiszttartósága Simándon volt. 1429. óta 14 faluval a *vadászi* jószágot is magában foglalta. 1403. a Maróthyak, 1482. Corvin János, 1510. Brandenburi György kapta¹⁾. A gyulai dominiummal szomszéd, vagy be volt ékelve néhány nemesi (Ábrahámffy-, Szokoly-, Toldy-, Czecey-, Czibak-, Bethlen-Keczer-Miskey-, Neczpály- stb.) birtok, mely, kisebb-nagyobb terjedelme mellett is, tisztí kezelés alatt állott. Így 1363-ban²⁾ Becsey László *vadászi* gazdája (officialis) Illés és Miklós «szolgák» (famuli); 1453-ban Szokoly László betlenősi tisztei Szabó László és Panády Lukács³⁾; 1480-ban özv. Bethlen Domokosénak is külön tiszttartója (provisor curiae) volt Betlenősiben⁴⁾, talán Kovács Balázs, kit ilyenül már 1469. említnek; s ugyanott, a Dóczyak zálogjószágán, Nagy Ozsvát volt (1489. előtt) a tiszti⁵⁾. A Dóczyak e megyében is mintegy 11 családtól szereztek zálogjószágokat. Nagyon tanulságos e tekintetben több ősnemes család története; miként olvadnak mindinkább össze az Erdőhegyiek, Nadabyak, Fövényesyek 8—10 faluból álló uradalmi s hogyan esnek az uzsora áldozataivá már a XV. század vége felé. 1387-ben a káptalan még 2000 aranyban zálogosíthatta el Miklakát⁶⁾, a mely áron 1463-ban Szeri Pósa István 12 aradi falut vetett zálogba⁷⁾. A legnagyobb zálogösszegek, melyeket Arad- és Zarándmegyékben fizettek: a szádjai és váradjai uradalomért 1427-ben 15400 arany⁸⁾, 1508. az Ábrahámffy-jószágért 8000⁹⁾, 1461-ben Viiágos, Meszt (valamint Túr és Varsány) uradalomért 7000¹⁰⁾, 1479-ben Ősi, Bodony, Seprős és Csókástelek falvakért 6000¹¹⁾, 1511-ben a Dóczy-javakért 3000¹²⁾, 1471. a borzliki uradalomért 1000 arany¹³⁾ a zálogösszeg. A javak értéke e részben is igen ingadozó; Giskra pl. 1471-ben ezen 28 faluért csak annyit kapott, mint 1520-ban Gyulai Gál-Ispán 4 zarándi és 3 békési helységért¹⁴⁾; 1474-ben egy nadabi malomrész, 4 jobbágy és 10 telek zálogértéke 20 arany¹⁵⁾; 1483-ban Jánosházán 3 telek 80, 1484-ben Bökényben 2 jobbágytelek viszont 14 arany s 1488-ban Tamáshida zarándi faluban 14 jobbágytelek már csak 72 frt¹⁶⁾. Az eféle betáblázások a birtokosok anyagi romlását nem egy esetben okozták. 1487-ben például a Dóczyak egy 394 frtos zálogösszeg visszafizetésénél 644 frtot követeltek¹⁷⁾, ami elég tanulságul szolgálhat, mily roppant bajos volt pénzt szerezni, s hogy a földbirtokos mennyire ki volt szolgáltatva a tőkepénzes önkényének. Lippán

1) Böven: A gyulai várnak és uradalomnak keletkezése. (Békésm. tört. évk. VIII. 104—136.) 1468. Kamonyay János a simándi tiszttartó. Dl. 16671. — 2) Zichy-okm. III. 214. — 3) Haan-Zsilinszky, 63. — 4) U.-o. 103. — 5) Dl. 19589. — 6) Dl. 29726. — 7) Dl. 15897. — 8) Fejér, X. 6., 867. — 9) Dl. 11524. — 10) Dl. 15567. — 11) Haan-Zsilinszky, 94—6. — 12) Dl. 22134. — 13) Dl. 17155., 17263., 17304. — 14) Münchener lt. fasc. 56. nro 464. — 15) Dl. 17560. — 16) Dl. 18761., 18941 és 19365. — 17) Dl. 19307.

különben 1514-ben már rendes pénzváltó és kölcsön-üzlet működött, a mi egyébiránt nem sokat segíthetett a gazdákon.

Általában elmondhatni ugyan, hogy a fekvő birtok lévén azon időben a nemesség tekintélyének alapja, attól a földesurak nem-könnyen váltak meg; az *eladások* esetei azonban mindamellett sem ritkák. A jószágok eladását maga a király kezdette meg, a nélkül, hogy azokat elaprózta volna; a királyi javak rendszeren egy tömegben kerültek valamely hatalmas úr kezeire.

1269-ben egy varsándi részbirtok 6 ezüst márka¹⁾, 1290-ben Simándé 36²⁾, 1322-ben Fülöplakáé 50³⁾, 1343-ban Varsádon egy sessio, a rajta levő úri házzal, 5⁴⁾, ugyanakkor a Márkusy-uradalom 1000 márka⁵⁾ stb. A XV. század legnagyobb birtokvásárlása a világosi uradalom megszerzése; 1444-ben ugyanis Hunyadi János 95,000 forintra rugó költségei fejében, de egyúttal hadi érdemei elismeréséül kapta Világost Brankovics Györgytől⁶⁾. Ha ez összeget összemérjük az uradalomra, sőt néhány, azon kívül eső jószágra is 1461-ben adott záloggal, úgy azt kell hinnünk, hogy a zálogpénz a fekvőjószág becsértékének csak 6—7°/_o-át tette; van azonban rá eset, pl. a Dóczyak zádorlaci uradalmánál, hogy felszökött 60°/_o-ra is. 1434-ben Papiért 1200, 1451-ben Apátiért 1900, 1495—7-ben némely, a zádorlaci uradalomhoz tartozó részjószágért 2000, magáért az egész zádorlaci uradalomért 5000, 1504-ben Apáczáért és Udvariért 1300 s Medgyesért 1518-ban 1500 aranyat fizettek. Mily gyorsan alászállhatott egy birtok értéke, mutatja, hogy Papi s uradalma, melyért 1434-ben még 1200 aranyat adtak, 1452-ben már csak felényi összeget ért⁷⁾; a szádjai és váradjai uradalom pedig, melyre 1427-ben még 15400 aranyat tábláztak be, 1483-ban már csak 4000 aranyon kelt el⁸⁾. A XVI. század első felében a legnagyobb vétel — 22,000 arany forinttal — a solymos-lippai uradalomé⁹⁾.

A birtok elaprózásának állandó oka a *leánynegyed* (quartalitium) s mellékesen a *jegyajándék* és *hozomány* (dos, res parafernales) kiadatásának kötelezettsége, mely a vagyon egy részét a nőágra szállította át. Még nagy Lajos ösiségi törvényét megelőző időkből való azon adatunk, hogy 1341-ben Varsánd egy részére, a királytól megajándékozott Berendy Mártonnal szemben, mind e három czímen igényt tartott egy úri nő¹⁰⁾. A törvény kiadatása után pár évvel (1369. aug. 9.) János fiai a maguk petővarsányi részjószágukból vonakodás nélkül kiadták a leánynegyedet nővéröknek, Petky Tamásnénak¹¹⁾. Ellenben Károlyi Lászlónak Zaránd- és Békés megyék simándi közgyűlésén külön kellett felszólalnia, hogy mint

1) *Zichy-okm.* I. 19. — 2) U.-o. I. 557. — 3) *DI.* 22002. — 4) *DI.* 3547. — 5) *Zichy-okm.* II. 53. — 6) *DI.* 13786. — 7) *DI.* 14588. — 8) *DI.* 18198. — 9) *Müncheneri lt.*, XLVIII. 383., XLIX. 393. és a rendezetlen iratok közt (1516). — 10) *Haan-Zsilinszky*, 5. — 11) *Károlyi-lt.* I. 313—4.

Panasz Gergely és Bathó Katalin leányának, Ilonának fia, az anyja után őt illető leánynegyedet megkapja¹⁾. 1458. júl. 7. a Neczpályak az aradi káptalan előtt kiegyeztek özv. Szokoly Lászlónéval, ki leányával együtt fegyvereseket küldött volt Betlenösire, Seprősre és Bodonra, hogy a leánynegyedre, jegyajándékra és hozományra táplált jogait kivívja²⁾. 1461. Mátyás király özvegy Szilágyi Mihálynének a férje után őt illető jegyajándék stb. fejében adta a világosi uradalmat³⁾. 1484. Pathócsy Bálint árvája, Orsolya, anyai jogon bírt aradi pusztáit Dóczy Imrének vetette zálogba⁴⁾. 1495-ben Ország Katalin perelt a maga aradmegyei leánynegyedéért⁵⁾. 1497. özv. Dóczyné fiának, Ferencznek adta el összes aradi javait, melyek őt jegyajándék, vagy zálog czímén illetik⁶⁾. 1539. Petrovics a maga nőrokonainak adta el a csálai uradalmat⁷⁾. 1561-ben Aradban 2 és Zarándban 20 özvegyasszonynak volt, részben (pl. Losonczynének vagy Zaynének) nagy terjedelmű jószágáa.

Kezdve az ősi foglaláson, vétel, csere, zálog, ajándék, átruházás, elkobzás, magszakadás és más e féle módokon miként kerültek a jószágok egyik kézről a másikra, annak elmondását — hely szűke miatt — ép úgy az egyes családok történetére kellett hagynom, mint a beigtatásokra, tiltakozásokra, határjárásokra, igényperekre stb. vonatkozó adatokat is. Külön is meg kell azonban emlékeznem a *jobbágyokról*, kik egyedüli munkásai voltak az uradalmaknak. Az Anjouk koráig nem szűnt ugyan meg a rabszolgaság s 1331. szept. 8. Világosvárnak még rabszolgái is voltak⁸⁾; azontúl azonban nyomuk vesz s helyöket a várnépek utódai, a jobbágyok foglalják el.

A királyi jószágokon a jobbágyok helyzete országszerte egyforma lehetett; adományozott jószágokon kétségkívül első sorban a gazdtól függött. Az egyházak már az első századokban szabályozták viszonyaikat s pl. az aradi prépostok még a káptalan alapítása alkalmával megszerezték azt a jogot, hogy jobbágyaikon őkmaguk bíraskodhassanak. *Populi et jobbagiones* néven említik alattvalóikat⁹⁾. Az Anjouk korán túl Aradban is előfordúl, hogy földbirtok fejében örökös jobbágyságra kötelezi magát egy-egy szabad ember; így pl. 1471-ben Kovászában. 1488-ban viszont Mátyás király örökös parasztsággal fenyegette Dóczy Imrét, ha erőszakoskodásaival föl nem hagyyna¹⁰⁾. 1214-től 1515-ig azonban több adatunk van a jobbágyság alól való felszabadításra. Az első, névszerént ösmert szabados *Bera*, kit Boleszló váczai püspök, II. Endrének 1214. évi oklevele szerént¹¹⁾, «hűsége miatt kivett a szolgaság igájából, hogy semmiféle szolgálai munkát ne végezzen, kivéve, ha ő vagy utódai az egyháztól megválni akarnának.» Azonban, mint épen ez esetben is történt, az ilyen szabadost

1) *Károlyi-okl.* I. 510—1. — 2) *Haan-Zsilinszky*, 77—9. és 86—8. — 3) *Dl.* 15567. — 4) *Dl.* 18942. — 5) *Dl.* 20343. — 6) *Dl.* 20623. — 7) *Márki*, Csála, 10. — 8) *Hazai okl.* II. 110. — 9) *Fábián*, I. 231—2. — 10) *Dl.* 19391. — 11) *Fábián*, I. 212.

a birtokkal együtt szintén eladományozhatták. Hasonlóképen 1314. előtt Ravazdy Péter minden fizetés és szolgaság alól fölmentette az öt *Kiszt*; mikor azonban Batonyáról, a Ravazdyak részjóságáról, Brandenburgi György bánhegyesi jóságára telepedtek át, a család törvénytelennek jelentette ki ez átköltözést s a terragiumot követelte rajtuk¹⁾. Általában véve a *szabadköltözködés* jogán Aradban is sok sérelem esett. Abból, hogy a földvári bírák nem engedték meg két földvári jobbágnak Bodzásra, illetőleg Medgyesre való költözködését, illetőleg, hogy a terragiumon kívül még a papbér, pásztorbér lefizetését s a hitelezők kielégítését is követelték, 1488-ban a szomszéd falvak támadása következett be a békési Földvárra s a felzúdult nép néhány nyíllövés és némi erőszakoskodás árán biztosította régi jogait²⁾. 1509-ben Bede Mihály, 100 arany frt. kárpótlást követelt Corvin János özvegyétől, ki nem engedte meg, hogy Kovács István simándi jobbágy az ő jóságára költözködjék át³⁾. 1511-ben Dóczy Ferencz a zádorlakai Maros-réven 5 frtot csikart ki egy Vizneky Pál nevű szabadostól, ki Szokoly János deszki jóságára akart átköltözködni⁴⁾. Hasonló eset miatt, hogy t. i. letartóztatott 2 jobbágyot, ki Zádorlakáról Jaksics Péter toronyi jóságán kívánt letelepedni, Aradvármegye Dóczyt 100 arany frtban marasztalta el⁵⁾. Kinizsynek 1494-ben külön kellett meghagynia, hogy a zádorlakai vár építésének idejére az oda kívánczó jobbágyok szabadon költözködhessenek.

A szegény jobbágyokat amúgy is gyakran zaklatták. 1469-ben a nyolczados törvényszék szerint «török módon» hajtották el a Maróthyaknak gyulai, simándi stb. emberei az Ábrahámffyak némely jobbágyát⁶⁾. 1492-ben Dóczy Imre Nyéken a Barcsayaktól és Dombvásáryaktól elvett 7 jobbágyot, 5-öt pedig elhajtott⁷⁾. 1496-ban ugyanő Mikalakáról Zádorlakára hajtotta el az aradi káptalan némely jobbágyát⁸⁾. 1499-ben, a szódi várnagy a káptalan egyik jobbágyát elfogtatván, «a várba vitette, kegyetlenül megverette, kalodába záratta, s nyakán késsel vagy más eszközzel megsebesítette, úgy, hogy sebeiben még azon éjjel meghalt, mire hulláját harmadnapra máglyán elégettette»⁹⁾. 1500-ban Ország Lőrincz saját jobbágyaival fogatta el és birságoltatta meg Dóczynak zádorlakai 3 jobbágyát¹⁰⁾. 1507-ben Mezőgyáni Mátyás és Mocstőy Miklós jobbágyaikkal Corvin János özvegyének simándi jobbágyaira rohantak, közülök sokat levágtak, másokat elfogtak, tisztességes asszonyokat megvertek, a házakat s épületeket feldúlták, a templomokat megszejtették s megromgálták, a barmokat elhajtották és több ezer aranyra rugó kárt okoztak¹¹⁾.

¹⁾ *Müncheni lt.* XLIX., 391. A terragium a földnek egy évre szóló bére. — ²⁾ *DI.* 19378. »A pusztá-földvári támadás« *Karácsonytól, Békésm. tört. évk.* XII., 92—100. — ³⁾ *Müncheni lt.* XXXV., 269. — ⁴⁾ *DI.* 22173. — ⁵⁾ *DI.* 22214. — ⁶⁾ *DI.* 16555. — ⁷⁾ *DI.* 19796. — ⁸⁾ *DI.* 20450. — ⁹⁾ *Adattár,* 379—81. — ¹⁰⁾ *DI.* 26078. — ¹¹⁾ *Müncheni lt.,* XXVIII., 212. és XXXII., 234.

Hatalmaskodásaikat a nagyurak többnyire fölfegyverzett jobbágyaik élén követték el, s ily támadások alkalmával nem egy békés földművelőt ölettek meg, s nem egyet tettek tönkre. Példák összeválogatása végett ismét a családok történetére kell utalnom. Nagy baj volt az is, hogy a jobbágyokat különféleképp taksálták. A földesúrnak fizetett kilenczeden kívül az egyház is megkapta a maga tizedét. 1271-ben V. István király, régi kiváltságok alapján, szabályozta az egri egyházmegye tizedszedésének jogát. Búza, rozs, árpa, zab, köles, hüvelyes vetemények, len és kender voltak a tized fő tárgyai. Ha az egész telkes gazdának nincs gabonája, személyes tized és évi alamizsna fejében csupán két kopét, a házas zselér pedig egyet adjon. A bárány, méh, stb. szintén tized alá esett. A házas szolga egy kopét fizetett. Minden telek után egy tyúkot, minden libanyáj után egy libát, stb. Mindez a káptalant s püspökséget közösen illette; a zarándi bortized azonban egyedül a püspöké volt¹⁾. 1453-ban Szokoly László önkényesen sarczoltatta meg a seprősi jobbágyokat, Betlenősiből pedig elvitette a búza-, zab- és borkilenczedet²⁾. A nagy uradalmak közül ismerjük a solymosi és világosi jószágok jobbágyainak terheit. E földesúri terheken kívül *közterhek* is nehezettek az arad-zarándi jobbágyokra; 1476-ban pl. kocsival, ásóval, fejszével kellett indulniok háborúba s ilyenképen azelőtt is, azután is gyakran kellett szolgálniok, s a mellett katonáskodniok. A roppant uradalmakban néha egészen idegen uraknak, pl. Brankovicsnak, Giskrának, Brandenburgi Györgynek stb. s ezek jobbadán idegen tisztjeinek alárendelve, az aradi jobbágy sok tekintetben rosszabb helyzetben lehetett, mint az ország egyéb vidékein lakó jobbágy; s ezt látszik bizonyítani, hogy úgy Dósa György, mint pár év mulva Cserni Iván oly nagy sikereket értek itt el, sőt hogy a solymosi parasztok jóformán elsők voltak, kik földesuruknak az engedelmességet nyilván megtagadták.

1) *Fábián*, I. 259—265. — 2) *Haan-Zsilinszky*, 63—4.

